

A ferencesek és Jajlak katun*

Az alábbi tanulmányban két kérdést járok körbe. Az első téma a ferences rend megjelenése, majd a domonkosokkal szembeni térnyerése a délorosz steppén a 13. század második felében. A második pedig a ferencesek egyik sikerével kapcsolatos: az Arany Horda nyugati részeinek nagyhatalmú ura, a káncsináló Nogáj egyik feleségének keresztény hitre térése. Latin, muszlim és bizánci források alapján rekonstruálok, hogy mit lehet tudni erről a katunról.

A tatárjárás előtti évtizedben a délorosz steppe legnyugatibb végén a kunok között a Magyar Királyság területén megtelepedett domonkosok értek el sikereket. A rend tagjai éppen a kunok közötti térítés céljából telepedtek meg 1221-ben Székesfehérváron. 1227/1228-ban a kunok közötti térítéssel megbízott missziós püspökség, a milkói alapításakor, a domonkosok korábbi sikereinek elismeréseképpen egy közülük való szerzetest, Theodorichot állították annak élére.¹ A püspökség azonban 1241-ben a mongolok támadása következtében eltűnt. Igaz ugyan, hogy névlegesen még hosszú ideig, egészen a 16. század elejéig fennállt, de maga az egyházmegye valójában nem létezett, és nem töltötte be azt a missziós szerepet, ami eredetileg rendeltetése volt. A püspökség mellett eltűntek azok a kunok is, akik a domonkos rend 1227 és 1241 közötti tevékenységének köszönhetően felvették a kereszténységet. Van néhány elszórt adat a tatárjárás után is olyan keresztény kunokról, akiket lehetséges, hogy 1241 előtt térítettek meg: ilyen lehet például Szongor, akit Plano Carpini említ 1247-ben, mint Alekszandr Nyevszkij, ekkor épp novgorodi fejedelem (1241–1252) kíséretének keresztény kun tagját.² Szongor azonban nagy valószínűséggel a Ruszban vette fel a kereszténységet. Ehhez hasonló adat Rubruknál is olvasható, aki 1253 és 1255 között utazott a Mongol Birodalomban. Épp Batu (megh. 1255/56) kíséretében tartott Möngke nagykán (1251–1259) udvara felé, mikor találkozott egy kunnal, aki *Salvete domini!*-vel köszöntötte a szerzeteseket, és azt állította Rubruk szerint, „*hogyan Magyarországon a mi frátereink*”, azaz ferencesek keresztelték meg.³ Ebben az esetben nem kizárt, hogy a kun nem tudott különbséget tenni a két kolduló rend között.

Ezzel elértünk a tanulmányban vizsgált egyik kérdéshez: mikor váltja fel és milyen körülmények között a ferences térítés a domonkosokét? Mikortól vannak adataink a ferencesek délorosz steppei tevékenységéről? És végül milyen sikereket értek el a 13. században?

Itt tennem kell egy kis kitérőt a magyarországi ferences tartománnyal kapcsolatban. Ismert, hogy a rend röviddel létrejötté után már megpróbált megtelepedni a Magyar Királyság területén, de ez végül csak az 1230-as évek elején sikerült.⁴ Ez azért lényeges, mert az 1232-ben már nagy valószínűséggel önálló provinciával rendelkező rend magyarországi tagjai érdekelték voltak a steppei térítésben, noha csak egyetlen utalást találtam arra, hogy tatárjárás előtt is járhattak a steppén. Ez pedig egy ismeretlen nevű magyar püspöknek a párizsi társához írt levele 1240-ből (?). Ebben a levélíró azt írja, egy elfogott tatár kémről arról értesült, hogy a tatárok elővédjei a mordanusok (mordvinok). A magyar püspök ennek kapcsán feltételezi,

* A szerző az MTA-SZTE Turkológiai Kutatócsoport tudományos munkatársa.

¹ ERTE I. PFEIFFER 1913.; ALTANER 1924.; MAKKAI 1936.; KOBAC 2005.; SPINEI 2008.

² PLANO CARPINI IX. 49.; SIN.FRAN. 128.; GYÖRFFY 1986. 181.

³ RUBRUK XX. 4.; SIN.FRAN. 217.; GYÖRFFY 1986. 258.

⁴ BALANYI (1927. 595.) szerint már 1232-ben önálló provinciával számolhatunk; KARÁCSONY (1923. 14.) szerint pedig az 1233-as beregi egyezmény idején még mindig csak custodia; MOORMAN (1968. 166.) miután említést tesz a korábbi sikertelen megtelepedési kísérletekről, többek között a Plano Carpini által elrendelt 1228-asról, úgy véli, hogy 1234 előtt már biztos önálló provincia létezett Magyarországon.

hogy „ezek gyilkolták meg azokat a domonkosokat és ferenceseket meg a többi követeket is, akiket a magyarok királya küldött felderítésre”.⁵

A tatárjárás után már biztosan szerepelt a ferencesek programjában nemcsak a magyarországi kunok, de a steppei nomádok közötti térítés is. Van, aki úgy véli, hogy az előbb említett keresztény kun, aki Rubrukkal találkozott, valóban a ferencesek térítették meg.⁶

A Magyar Királyság területén tevékenykedő szerzeteseknek két okból is könnyebb volt a steppén megjelenni. Ezek közül az egyik a földrajzi helyzet, lévén hogy a magyar provincia volt a legközelebb az Arany Horda uralta délorosz steppei területéhez. Emellett a magyar területeken tevékenykedő szerzeteseknek volt egy másik nagy előnye, ami több alkalommal is visszaköszön a steppén térítő ferencesek leveleiben: könnyebben és tökéletesebben megtanulták a korabeli délorosz steppe *lingua francáját*,⁷ azaz a kunok nyelvét (*linguam cumanicam*).⁸ Ennek az is lehet a magyarázata, hogy a Magyarországon megtelepedett kunok között meglehetősen alaposan a szükséges nyelvtudást, de a magyar és török nyelvek hasonlósága is segíthetett.

Az első olyan ferencesek, akiknek útjairól maradtak fenn adatok, mégsem magyar területről utaztak a steppére. IV. Ince pápa (1243–1254) 1245-ben előbb egy Laurentius de Portugal nevű ferencset szándékozott küldeni a mongolokhoz Szírián keresztül, de úgy tűnik, hogy ő végül el sem hagyta Lyont.⁹ Az a levél, melyet tőle akart küldeni a pápa, fennmaradt, így tudni, hogy a keresztény hit megvilágítását tartalmazza, valamint ösztönzi a mongolokat az áttérésre.¹⁰ A sokkal ismertebb társa, Plano Carpini sikerrel járt, és eljutott a mongolokhoz.¹¹ Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy nemcsak ferenceseket, hanem két domonkos küldöttet (Longjumeau-i Andreast és Ascelinust) is útnak indított a pápa 1245-ben.¹² Ezek a küldetések azonban alapvetően diplomáciai jellegűek voltak, annak ellenére, hogy a szerzetesek vittek olyan levelet a mongolokhoz, melyben felszólították őket, hogy térjenek át a keresztény hitre. A kor első olyan híres ferences rendi utazója, akinek leplezetlenül térítési szándékai voltak, a már korábban említett, az 1253 és 1255 közötti útjáról beszámoló Rubruk volt. Kudarcát, amit leplezetlenül elismer, beszámolójának végén egyértelműen leírja: „*Annak,*

⁵ „per illos credo esse interfectos Praedicatores et Fratres minores, et alios nuncios, quos miserat Rex Ungariae ad explorandum.” CDH IV/1. 232–234; *A tatárjárás* 289–290.

⁶ BALANYI 1925. 73. Talán ezt erősíti, hogy a keresztény kun Rubruknak „*Elmesélte azt is, hogy Batu sokat érdeklődött nála felőlünk, s ő elbeszélte neki rendünk feltételeit.*” (RUBRUK XX. 4.; SIN.FRAN. 217.; GYÖRFFY 1986. 258.)

⁷ L. erre a ferencesek 1323. május 15-én Kaffában kelt levelének vonatkozó részét, mely szerint a magyar, valamint egyes német és angol testvérek rövid időn belül elég jól és megfelelően megtanulták a nyelvet (BIHL–MOULE 1923. 109.). Vagy Iohanca páter 1320-ból származó híres levelének azon részét, melyben azt kéri a rend egyetemes főnökétől, hogy küldjön minél több szerzetest, elsősorban magyarokat, németeket és angolokat, mert azok gyorsabban megtanulják a tatárok nyelvét. BIHL–MOULE 1924. 67.

⁸ Erre I. Paschalis de Vitoria 1338-as levelének vonatkozó részét (WADDING VII. 256.): „...*Isten kegyelméből megtanultam a kun nyelvet és az ujjur írást, amely nyelvet és írást használják általában mindazon királyságokban, avagy a tartárok, perzsák kaldeusok, médek birodalmában és Kinában.*” Ez a hosszú felsorolás valójában a mongolok uralta területekre utal.

⁹ Ezzel kapcsolatban I. GUZMAN 1971. 234.

¹⁰ Dei Patris immensa 1245. március 5-i keltezésű (WADDING III. 116–117.; MGH Epp. saec. XIII. 72–73.; DAWSON 1955. 73–75.)

¹¹ Az általa vitt levélben, a Cum non solum kezdetűben (1245. március 13.), IV. Ince felszólítja a mongolok uralkodóját, hogy hagyjon fel a keresztény területek támadásával, és béke iránti kérésének ad hangot (WADDING III. 118.; MGH Epp. saec. XIII 75.; GYÖRFFY 1986. 89–90.), nem tudván, hogy a mongolok számára a béke a behódolást jelenti (JACKSON 2005. 90.). WADDING (III. 118.) március 5-re datálta tévesen ezt a levelet is. GYÖRFFY (1986. 90.) fordításában elütés a március 14.

¹² Ezeket az utakat részletesen tárgyalja többek között ALTANER 1924. 53–63., 120–138.; valamint DE RACHEWILTZ 1971. 89–125.

*hogy valamely fráter a jövőben ismét felkeresse a tatárokat, amint én tettem volt, vagy amint a domonkos testvérek teszik, nem látom értelmét.*¹³

Visszatérve a Mongol Birodalom arany hordai területére, itt az 1240-50-es években még domonkosok is tevékenykedhettek, ugyanis 1253-ban IV. Ince pápa a több keleti országba, így név szerint Cumania és a nagy magyarországi, azaz a baskíriai magyarokhoz (*Ungarorum maioris Ungarie*) is hittérítőként küldött domonkos rendieknek különös egyházi meghatalmazást ad.¹⁴ Ez Makkai szerint az utolsó adat arra, hogy domonkosok a valamikori Cumania területén a tatárjárás után is működtek.¹⁵ Helyüket a ferencesek vették át. Noha nincsenek adataink erről, a magyarországi ferences rend kutatói szerint a besztercei és vásárhelyi szerzetesek gyakran mentek Tatár földre, hogy foglyokat váltsanak ki, eközben megtanulták a nyelvet, és téríteni is kezdtek.¹⁶ Egyes feltételezések szerint 1267-ben, mikor a rusz egyház feje,¹⁷ Kirill metropolita jarlikot kapott Mengü-Temürtől, az Arany Horda kánjától (1266–1280),¹⁸ akkor a ferencesek is kaptak kiváltságlevelet, és ezt újította meg 1314-ben Özbek, aki hivatkozik is elődei rendelkezéseire.¹⁹ A kiváltságlevél két részlete is a korszakból ismert káni jarlikok vonatkozó részeivel mutat hasonlóságot. Így a levél kezdő szavai, valamint keltezése: *„In virtute eterni dei & magne maiestatis suffragio, Nos Vsbeke mandamus hec verba nostra: Istud priuilegium tenentes sacerdotes latini qui suo more se fratres minores appellant...”* Vagyis: *„Az örök Isten erejéből és nagy felségének jóváhagyásával mi, Usbek, elrendeljük ezen szavaimat (parancsomat):²⁰ ezen privilegium birtoklói a latin papok, akik magukat az ő szokásuk szerint kisebb testvéreknek nevezik.”* A datálásként pedig a mongoloknál használt állatciklusnak megfelelően a párdúc/tigris év harmadik hónapjának 4. napja szerepel (anno pardy mense 3, 4 die mensis), ami az oklevél kiadója szerint 1314. március 20-ának felel meg.²¹

Visszatérve a 13. századba, 1278-ból egyértelmű adat van arra, hogy a ferencesek átvették a délorosz steppén a domonkosok helyét. Ebben az évben III. Miklós pápa (1277–1280) levelet kapott a ferences rend magyarországi provinciálisától, aki azt kérte tőle, hogy állítsa vissza az elpusztult milkói püspökséget, mert sok rendtársa van a tatárok között, vi-

¹³ RUBRUK, Epilogus 5; SEN.FRAN. 331.; GYÓRFFY 1986. 380.

¹⁴ *„Dilectis filiis fratribus de ordine predicatorum in terris Sarracenorum, paganorum, Grecorum, Bulgarorum, Cumanorum, Ethyopum, Syrorum, Iberorum, Alanorum, Gazarorum, Catharum, Tartarorum, Zichorum, Ruthenorum, Iacobitarum, Nubianorum, Nestorianorum, Georgianorum, Armenorum, Indorum, Moscelitorum, Ungarorum maioris Ungarie, Christianorum captivatorum apud Tartaros, aliorum infidelium nationum orientis.”* (THEINER I. 223–224.)

¹⁵ MAKKAI 1936. 45. A domonkosok általában kissé háttérbe szorultak, ennek magyarázata az lehet, hogy a ferencesek ügyesebben oldották meg az információszerzés és az egyházi hivataloknak való jelentős kényes feladatát. Így a 13. század közepére a pápaság az európai udvarok nagy részébe ferenceseket küldött nunciusként (DE RACHEWILTZ 1971. 86.).

¹⁶ BALANYI 1925. 73.; BALANYI 1940. 35.; KARÁCSONY 1923. 26.

¹⁷ DEWEESE 1994. 97.; PELLIOT 1949. 59.; RICHARD 1977. 93.; RYAN 2001. 154. 97.

¹⁸ A jarlik rekonstrukcióját I. ГРИГОРЬЕВ 1990. 53–102.

¹⁹ *„...priuilegium quod dederat Culuk progenitor noster & succesor eius, frater nostersenior, inperator”* (BIHL–MOULE 1924. 65.). A privilegiumlevélben szereplő Culuk a mongol *külük* alakra vezethető vissza, ami eredetileg török szó volt, jelentése *‘hires, dicső’*. A mongolban a *külük* elterjedt személynév volt, így hívták például a Jüan-dinasztia 1307 és 1311 között uralkodó császárat, kínai nevén *Hai shān-t* is. PELLIOT (1949. 59.) úgy véli, hogy a *„Culuk progenitor noster”* Mengü-Temüre utal, a *„succesor eius”* pedig Özbek nagybátyját, Toktát jelölheti (SINOR 1993. 112.).

²⁰ A *versba nostra* a mongol *üge manu’* a mi szavunk (parancsunk) megfelelője, ez olvasható az ihanida Argún (1284–1291) IV. Szép Fülöphöz írott 1289-es levelében, de Öldzsejtü (1304–1316) 1306-ban ugyancsak az előbb említett uralkodónak írt levelében.

²¹ BIHL–MOULE 1924. 65. A mongol kancelláriai iratok kezdő és befejező része nagyon hasonló. A bevezető részben olvasható a kezdőformula, a kán neve, végül a címzett neve. A záróformula megadja, hogy hol és mikor kelt az irat (LIGETI 1981. 121–123.). Sajnos az Özbek jarlikjának végén szereplő hely (*apud croceam arundinem*) nem azonosítható.

szont nincs püspök, aki őket papokká szentelné ott.²² Ezért a pápa utasította a Magyar Királyságba kinevezett legátusát,²³ hogy vizsgálja meg a helyzetet, és tegyen neki jelentést.²⁴ Az oklevélben *civitas de multo* olvasható,²⁵ de ezt Iorga 1901-ben javította: *civitas de Mylcora*.²⁶ Annak ellenére, hogy a püspökség helyreállítására végül nem került sor, a provinciális kérése tűnik határozott választóvonalnak a délorosz steppei domonkos és ferences térítés között. Hiszen a korábban domonkos irányítás alatt álló püspökség helyreállítását kéri a ferencesek.

Az elszórt adatokból tehát a ferencesek már néhány éve tartó és sikereket is elért térítő munkájára következtethetünk az Arany Horda területén. Egyes feltételezések szerint ugyan csak az 1270-es években – részben talán az eredmények következtében – létrehozták a *Vicaria Tartaria Aquilonaris*-t, vagyis az Északi Tartár Vikariátust.²⁷ 1287-ben már biztosan számolhatunk a vikariátussal, melynek területén két custodia²⁸ működött: az egyiknek, a *Custodia Gazzariae*-nek a Krím félszigetre és környékére, míg a másikkal, a *Custodia Sarayae*-nek a fennhatósága az északkeletibb területekre terjedt ki. Erről Ladislaus custos 1287. április 11-én Kaffában kelt leveléből értesülünk. Ebben a levél írója Laurencius nevű testvérének – akit a rend vezetőjéhez küldtek valamikor 1286 folyamán²⁹ – arról számol be, hogy Telebuga (1287–1291) és Nogáj (megh. 1299) kánok (*imperatores enim Thelebuga et Nohay*) három követet küldtek, melyek közül a harmadik augusztusban érkezett Szolok városába (*intravit civitatem Solhatensem*) (a mai Krím félszigeti Стариий Крым, Eski Qırım) kereszttel, káni hatalmi jelképekkel és zászlókkal. Fogadására összegyűltek a latin és más keresztények, a városban élő muszlimok azonban a környékbeli erdőbe menekültek.³⁰ Korábban a muszlim lakosság miatt eltávolított harang helyére most ez a követ, aki egyébként maga

²² BALANYI 1925. 73.; KARÁCSONY 1923. 26.

²³ A legátus a fermói püspök, Fülöp volt, akit a pápa 1278. szeptember 22-én bizott meg a magyarországi egyházi helyzet rendezésével. A legátus csak 1279 elején jelent meg az országban (SZÜCS 2002². 418–419.), tehát még Viterbóban átvette az erről szóló megbízását is.

²⁴ WADDING V. 42.; THEINER I. 337. Ugyanazon az október 7-i napon a pápa a magyarországi provinciálisnak is levelet ír, melyben utasítja, hogy küldjön a szerzetesei közül a kumánok tartományába (*provincia ad Cumanos*) (WADDING V. 42.; THEINER I. 337.).

²⁵ „...et ciuitas de multo posita in confinibus Tartarorum...” (WADDING V. 42.).

²⁶ IORGA 1901. xix.

²⁷ A vikariátus missziós területen létesített rendtartomány. Ennek a vikariátusnak a neve a következőkben részletesen tárgyalta 1287-es levélben jelenik meg először, nem tudni pontosan, hogy mikortól számolhatunk létezésével. Nem valószínű GOLUBOVICH (II. 262) feltételezése, mely szerint 1263-ban a pisai általános képtalanon döntöttek volna alapításáról, ugyanis nincs nyoma ilyen határozatnak. Van, aki már 1272-ben számol létével (BALANYI 1925. 72.). Mások szerint a II. lyoni (1274) zsinat döntése értelmében került sor megalapítására (LIŠČAK 2012. 31.). Még Elemosina Gualdensis (Ioannes Elemosina) 1335 k. írt krónikájában, a *Liber Historiarum sancte Romane Ecclesie*ben olvashatók támogathatják a vikariátus 1274 k. alapítását. A 14. századi ferences rendi szerzetes elmeséli, hogy a „tartárok” (Tartares), vagyis az ilhanida Abáká (1265–1282) követeket küldött Lyonba, ahol azokat megkeresztelték. A megkeresztelt követek visszatértek Tartáriába, királyuknak és népeiknek Krisztus hitének nagyságát és a szent római egyházat kinyilatkoztatták, és attól kezdve a hívők egyháza megalapított Tartaria Aquilonarisban. Itt a kisebb testvérek tíz helyet (kolostort) hoztak létre: ötöt városokban, öt mozgó kolostort pedig azzal a céllal, hogy a nomádokat kövessék (GOLUBOVICH II. 125.). Azonban a szerző valamit összetévesztett, ugyanis nem világos, hogy Abáká követeknek keresztény hitre térése hogyan köthető az Arany Horda területén alapított kolostorokhoz. Elemosina feltehetően nem tudott különbséget tenni a két birodalom, az Arany Horda és az Ihanida Birodalom között, hanem egy egységként kezelte azokat. Az azonban kétségtelen, hogyha 1287-ben már egy olyan vikariátussal számolhatunk, amely két custodiára oszlott, akkor a ferencesek már évtizedekkel korábban elkezdheték tevékenységüket, és a szervezeti keretek korábban már léteztek, talán valamivel 1274 után hozták létre.

²⁸ A középkori ferenceseknél néhány kolostort magában foglaló kisebb rendi körzet, melynek élén custos állt.

²⁹ Laurencius testvér Nyugatra érkeztek azonban nem volt miniszter generálisa a rendnek. A megosztott ferencesek csak 1287 májusában választották meg Matteo d’Acquaspartát a rend élére, tehát röviddel a kaffai custos Laurenciusnak írt válasza után.

³⁰ Az első két követ feladata az volt, hogy azokat megbüntessék, akik a templom lerombolásáért és a harang eltávolításáért felelősek voltak. A levél szövegét l. GOLUBOVICH II. 444–445.; VAT.ARCH. II. 248–250.

is muszlim volt, a keresztények nagy öröme hármat helyeztetett el.³¹ A levélben arról is beszámol a szerzetes, hogy Jajlak „császárné”, Nogáj „nagyobb és hatalmasabb” (*Jajlak imperatrix, maior et potencior uxor Nohay*), azaz főfelesége is megjelent a városban, és megajándékozta az egyházat. Majd arra kérte a testvéreket, hogy kereszteljék meg. Kerqueti városában (Qırq Yer,³² a mai Krím félszigeti Bahcsiszeraj mellett) Ladislaus custos, a ferencesek vezetője Stephanus kaffai gvardián (*cum fratre Stephane gardiano de Capha*) segédkezésével meg is keresztelte az örmények és érsekük, valamint a görögök és papjaik jelenlétében.³³ Jajlak kérte a rendtagokat, hogy maradjanak Kerquetiben, de mivel nem volt ott konventjük, szerzett nekik egy lakóhelyet, amelyet azután Ladislaus custos fel is szentelt a korábbi szaraji gvardiánnal, Paul testvérrrel. Jajlak ugyanakkor a terület urának, Moldaynak Imor (Ymor) nevű fiát azzal bízta meg, hogy a muszlimok erőszakosságától óvja meg a szerzeteseket. A levél egy másik érdekessége, hogy említést tesz arról, hogy Vicum környékén (ami talán azonos egy, az 1320-as oklevelekben is megjelenő Vicina nevű településsel, és amit az Al-Duna vidékére lokalizálnak) egy Argum nevű vezető, aki pogány, azt kéri fián keresztül, hogy küldjenek közéjük két barátot (*duos fratres mittere dignaretur*), akik őt és családját megkeresztelnék. Ez egyértelműen arra utal, hogy a krími custodia látta el térítőkkal az Al-Duna vidékét is. A levélnek magyar vonatkozása is van, ugyanis az abban szereplő ferencesek közül kettő (Ladislaus és Stephanus) nagy valószínűséggel magyar lehetett, mivel ebben az időben ezek a nevek a magyar szerzetesek között gyakoriak voltak,³⁴ míg egy harmadik pedig, Karichinus (Karácsony?), aki a közösségük tolmácsa volt (*Karichinus Ungarus interpret noster*), és akiről a levél végén esik említés, biztosan magyar volt.

A vizsgált időszakban, azaz a 13. század második felében a térség legnagyobb térítési sikerének tekinthető Jajlak megkeresztelése, férjének, Nogájnak jelentősége miatt. Nogáj az Arany Horda nyugati területeinek tényleges uraként valószínűsítő „káncsinálónak” tekinthető, hiszen három egymást követő uralkodó is: Tudá-Mengü (1280–1287), Telebuga (1287–1291) és Tokta (1291–1312) az ő támogatásának köszönhetően került az Arany Horda élére. Sőt az újabb kutatások eredményeinek tanúsága szerint rövid ideig, a 13. század utolsó évtizedében kán is volt.³⁵ Jajlak a krími szerzetes jelzői (*maior et potencior uxor*) alapján Nogáj főfelesége volt. Neve, ami törökül „nyári szállás” jelentésű, a levélén kívül több más forrásban is megjelenik.³⁶ Így egy alkalommal szerepel Rasíd al-Dín 14. század elején írt munkájában (بایلاق).³⁷

³¹ A harang használata a Krím félszigeten több alkalommal is vitához vezetett a források tanúsága szerint. Özбек a már említett 1314-es ferenceseknek szóló kiváltságlevelében megtiltja, hogy bárki is akadályozza a ferenceseket a harangozásban (BIHL–MOULE 1924. 65.). Ez azonban nem sokáig tartott, ugyanis XXII. János pápa egy 1318. február 5-i levelében, miután örömet fejezi ki, hogy a kán mennyi jót tett a keresztények érdekében, emlékezteti a kánt a haranghasználat mintegy három éve tartó tilalmára (GOLUBOVICH III. 178.). A figyelmeztetés eredménytelen volt a pápa 1323. szeptember 23-i levele alapján, amely szinte szó szerint azonos az előbbivel. Ebben a pápa arra kéri a kánt, hogy szolgáltasson igazságot a szudaki (a mai Krím félszigeti Судак, Sudaq) keresztényeknek, akiket a muszlimok zaklatnak, és templomaikat meccsetté alakították, és megismételte a harang használatára vonatkozó kérését (GOLUBOVICH III. 179.).

³² Talán erre utalhat Rubruk, mikor azt írja: „et sunt quadraginta castella inter Kersonam et Soldaiam”, azaz „Kherzón és Szudak között negyven kis város van” (I. 11.; SIN.FRAN. 170.; GYÖRFFY 1986. 206.).

³³ Ez a levélben említett tény fontos abból a szempontból, hogy a ferencesek a többi keresztény (az örmény és bizánci) egyház tudtával kapták kiváltságaikat.

³⁴ TAKÁCS 1942. 7.

³⁵ VÁSÁRY 2005. 71–91.

³⁶ Az 1288. év alatt Wadding beszámol „de paptizatis Tuctane & Elegage reginis” (WADDING V. 169.). Ezt a megkeresztelt Elegagét azonosították Jajlakkal is (VAT.ARCH. II. 250.). Azonban a szövegkörnyezet az ilhanidákra utal, ez alapján Tuctan, akinek 1288. április 2-án IV. Miklós pápa (1288–1292) levelet írt – akárcsak Elegagénak (WADDING V. 172.) – Abáká (1262–1282) özvegye, és Gajhátú kán (1291–1295) anyja volt (RYAN 1988. 417.). Elegagéről van, aki úgy gondolja, hogy Argún (1284–1291) egyik felesége vagy ágyasa lehetett (SORANZO 1930. 268.), mások szerint Argún egyik lánya, akinek anyja a keresztény Uruk katun volt (CHABOT 1894. 584–585.).

Majd megjelenik az 1325-ben meghalt egyiptomi történetíró, Bajbarsz al-Manszúri³⁸ és a szintén egyiptomi szerző, al-Nuvajri³⁹ műveiben is Bajlakként, Bajlak katunként (بليق خانون).⁴⁰ Egy bizánci szerző, Georgiosz Pakhümerész szerint Nogáj fiának, Csekének (Τζακῆς)⁴¹ az anyja Alakké (Ἀλάκη).⁴² Alakkét pedig Jajlakkal szokták azonosítani.⁴³ A források alapján biztosan tudni Jajlacról, hogy az Arany Horda nagyhatalmú urának egyik felesége volt. Rajta kívül Nogájnak még két feleségét ismerjük név szerint: ezek egyike *Csübej (*Čübäi),⁴⁴ a másik pedig a bizánci császár, VIII. Palaiologosz Mihály (1259–1282) természetes lánya, Eufrozina. Azzal kapcsolatban, hogy Jajlaknak volt-e fia, ellentmondásosak a forrásaink, de nagy valószínűséggel volt.⁴⁵ Ha elfogadjuk az Alakké~Jajlak azonosítást, akkor a görög forrás szerint Cseke Jajlak fia volt. Rasid al-Dín egyik alkalommal azt írja, hogy Nogáj mindhárom

³⁷ Rasid al-Dín (1247–1318) az iszlámra áttért zsidó orvos 1298-tól Gázán kán (1295–1304) vezire volt. Az uralkodó parancsára kezdte el írni A krónikák kompendiuma c. világtörténeti munkáját, amely a korszakra vonatkozó legfontosabb forrás. Művének második és harmadik kötete foglalkozik a mongolok történetével. Nála olvasható, hogy Nogáj lánya, Kiján egy Jajlak (بليق) nevű férfihoz ment feleségül, a házasság azonban nem volt problémamentes, mert Jajlak ujgur volt, és talán buddhista, míg Kiján muszlim. Később azonban ugyancsak Jajlaknak nevezi Nogáj egyik feleségét is (BLOCHET 1911. 145–150.; THACKSTON 1999. 364–365.; ТИЗЕНГАУЗЕН 1941. 70–72.).

³⁸ Bajbarsz a kipscak török származású mameluk al-Malik al-Manszúr Kalávún (1279–1290) rabszolgájaként kezdte pályafutását. Több hadjáratra is elkísérte urát, aki miután szultán lett, Bajbarszot kinevezte al-Karak kormányzójának. Később Kalávún fiának, al-Malik al-Nászir Muhammad ibn Kalávúnnak uralkodása (1293–1294, 1299–1309 és 1310–1341) alatt is magas tisztségeket töltött be, így volt többek között a kancellária vezetője is. Az 1325. szeptember 4-én (725. ramadán 4-én) meghalt Bajbarsz kegyes muszlim volt, elmerült a teológiai tanulmányokban, katonai és politikai tevékenysége mellett időt szakított történelmi munkák megírására is, amiben keresztény titkára is segítette. Legfontosabb munkája (Zubat al-fikra fi tar'ih al-hidszra 'A gondolkodás színe-java a hidszra történetében') az iszlám történetéről szól a kezdetektől 1324-ig (A.H. 724), ennek első felében Ibn al-Athír munkájára támaszkodik, de a második része értékes forrása Egyiptom 13. század végi–14. század eleji történetének (E. ASHTOR: Baybars al-Manšūrī. In: EI. I. 1127–1128).

³⁹ Siháb al-Dín Ahmad ibn Abd al-Vahháb al-Nuvajri (megh. 733/1333), az előbb említett al-Malik al-Nászir Muhammad ibn Kalávún idején látott el adminisztrációs feladatot és írta meg 1314 és 1320 között nagy enciklopédikus munkáját, a Nihájat al-arab fi funún al-adáb 'A végcélok – az adab ágai'. E munka ötödik része – ami világtörténeti összefoglaló – jelentős részleteket tartalmaz a mongolokról. Maga a szerző meg is nevezi a vonatkozó rész forrásait (többek között Ibn al-Athírt), valamint hozzáteszi, hogy más adatokat is felhasznál, így olyanokat, melyeket az Egyiptomba utazó követektől és másoktól hallott (AMITAI 2001. 27.). Ugyanakkor, ha összehasonlítjuk az Arany Hordával kapcsolatos mintegy 20 oldalt az előbb említett Bajbarsz al-Manszúri munkájával, kiderül, hogy az utolsó részeket Bajbarsz könyvéből merítette (AMITAI 2001. 33.). Különösen igaz ez a témánk szempontjából érdekes részletekre, ezek esetében a két szerző munkáiban nagyon csekély eltérést tapasztalhatunk (ТИЗЕНГАУЗЕН 1884. 86*, 137*, 108–109, 157–158).

⁴⁰ ТИЗЕНГАУЗЕН 1884. 86–87*, 136–137. A Rasid al-Dinnél szereplő Jajlak és a fent említett két szerző Bajlak alakja közötti különbség a török *yaylaq* 'nyári szállás' arabírási változataiból származik. A perzsa szerzőnél ki vannak írva a magánhangzók (Jajlák=بليق), míg a későbbi arab szerzőkében hiányoznak (b.jl.k=بليق). A szó elején levő mássalhangzó esetében, mindössze egy pont a különbség (b=ب, illetve j=ج), ami minden bizonnyal másolói hiba.

⁴¹ A számos olvasati lehetőség közül itt a Vásáryé mellett döntöttem, mert meggyőzőnek találtam érvelését miszerint a Cseke elterjedt volt a kipscak nyelvterületen és a magyarországi kun/török eredetű nevek között (VÁSÁRY 2005. 92.).

⁴² PLP no. 536; Pachymeres *Historia* IX. 26./FAILLER 1999. 290–291. A 80. lábjegyzet szerint Alakkének két gyereke volt, az egyik Τζακῆς (vö. PLP no. 27696).

⁴³ BRÁTIANU 1929. 232.; PELLIOU 1949. 79.; VÁSÁRY 2005. 92.

⁴⁴ PELLIOU 1949. 76. BLOCHET (1911. 146) más olvasatot ad (Csáni چایی) azzal a megjegyzéssel, hogy az nagyon bizonytalan, ezért a jegyzetben továbbiakat is felsorol. THACKSTON (1999. 364–365.) Pelliot-hoz hasonlóan Chübäi alakot ír. Blochet-hoz hasonlóan ТИЗЕНГАУЗЕН (1941. 57., 70., 72.) is több olvasatot ad meg: Чаби/Джану/Хани/Ханин/Чуби.

⁴⁵ Az egyiptomi szerzők szerint Nogájnak három fia volt, Bajbarsz szerint kettő egyik feleségétől, míg a harmadik, Turáj (طراي) egy másiktól született. Al-Nuvajri is felsorolja a három fiú nevét, de ahogy Bajbarsz, úgy ő sem nevezi meg az anyákat (ТИЗЕНГАУЗЕН 1884. 86*, 137*, 109, 158). Ha ezt az adatot összehasonlítjuk a Rasid al-Dinnél olvashatókkal, akkor ennek a harmadik fiúnak az anyja csak Jajlak lehet.

fia a már említett *Csübej gyereke volt.⁴⁶ Majd alig néhány sorral később önmagának ellentmondva az egyik fiút, Bűrít (بورى) már Jajlak fiaként említi.⁴⁷

A két egyiptomi történetírónál olvasottak alapján Nogáj sokra tartotta Jajlakot, akit egy alkalommal, valamikor 1293 folyamán követként küldött Toktához (1291–1312), az Arany Horda kánjához. Jajlak – miután Tokta megvendégelte és megajándékozta – átadta férje üzenetét, melynek értelmében Toktának le kellett számolnia 23 nojonnal – a források a név szerint fel is sorolják őket –, akik Nogájjal szemben Telebugát támogatták. Tokta engedelmességet, egyenként magához rendelte a 23 előkelőt, és végzett velük.⁴⁸ Bajbarsz al-Manszúri és nyomában al-Nuvajrí még egy alkalommal említést tesznek a katunról. Szerintük 1297–1298-ban részben a katun robbantotta ki a vizsályt Tokta kán és Nogáj között. A történet szerint Bajlak tartott Nogáj két fiától, Csekétől (Dzseke=جكه) és Tekétől (تكه),⁴⁹ akik tisztelenséget és megvetést tanúsítottak vele szemben, ezért ő (Bajlak) ellenük hangolta Toktát.⁵⁰ Nogáj két fia talán azért volt ellenséges apjuk feleségével, mert az keresztény volt.⁵¹

A muszlim források tehát elég zavarosak. De van két további adat, ami talán azt támogatja, hogy mégis Jajlak járhatott követségben Toktánál. 1323. május 15-én a Kaffában összegyűlt ferencesek a bíborosokhoz és a Lyonba tanácskozó egyetemes káptalan résztvevőihez címzett levelükben említést tesznek arról, hogy a nemrég elhunyt uralkodó keresztényként halt meg (*inperator nuper defunctus obiit cristianus*), és három keresztény fiút hagyott maga után, ezek közül kettő később feladta a vallást a hatalom könnyebb megszerzése érdekében, de végül kivégezték őket.⁵² A levélben említett „nemrég” elhunyt uralkodó az időrend miatt nem lehet más, csak Tokta. Az, hogy Tokta keresztény volt-e, vitatott, de tény, hogy egyes muszlim források szerint három fia volt,⁵³ akik közül az egyiket megölte Özbek,⁵⁴ ami a levélben olvasottak hitelességét támogathatja. A másik adat, amit meg kell említenem, Tokta keresztény hitben megmaradó fiára, vagy esetleg magára Toktára utalhat. Az 1320-as évekből származik egy ferences jelentés, mely arról számol be, hogy a Szaraj közeli Szent János kolostorban van az uralkodó fiának, Coktogannak a sírja (*In Sancto Johanne, ubi est sepulcrum Coktogani filii Imperatoris*).⁵⁵ Hogy ki is ez a Coktoganus, vitatott. Pelliot szerint Coktoganus azonosítása Toktával bizonytalan.⁵⁶ Mások, így Richard és Sinor úgy vélik, hogy Coktoganus Tokta egyik megkeresztelt fia.⁵⁷ DeWeese szerint az tűnik a legvalószínűbb magyarázatnak,

⁴⁶ BLOCHET 1911. 146.; THACKSTON 1999. 364.; ТИЗЕНГАУЗЕН 1941. 70.

⁴⁷ BLOCHET 1911. 150.; THACKSTON 1999. 365.; ТИЗЕНГАУЗЕН 1941. 72.; VÁSÁRY (2005. 92) szerint Alakkénak két fia volt, ezek egyike a fent említett Cseke. PELLIOT (1949. 77.) a források ellentmondásosságát úgy oldja fel, hogy feltételezi, a három fiú három különböző anyától származott.

⁴⁸ ТИЗЕНГАУЗЕН 1884. 86*, 136–137*, 108–109, 157–158. Azonban Rasid al-Dín szerint Nogáj a másik feleségét, *Csübejt küldte követségbe Toktához (BLOCHET 1911. 146.; THACKSTON 1999. 364.) ТИЗЕНГАУЗЕН (1941, 70.) olvasata szerint. Ugyanakkor a perzsa szerző azt is megemlíti, hogy Nogáj ezt a feleségét küldte Bűrivel az ilhandia Abákához (1265–1282) is, hogy annak lányát feleségül kérjék Bűrű számára (BLOCHET 1911. 151.; THACKSTON 1999. 365–366.; ТИЗЕНГАУЗЕН 1941. 72.). Itt megint zavaros a szerző, ugyanis alig néhány sorral fentebb Bűrít Jajlak fiának nevezi.

⁴⁹ Az egyiptomi szerzők szerint ez a két fiú született egy anyától, de azt nem mondják meg, hogy Nogáj melyik felesége volt az anyjuk (ТИЗЕНГАУЗЕН 1884. 86*, 137*, 109, 158).

⁵⁰ ТИЗЕНГАУЗЕН 1884. 87*, 137*, 109, 158.

⁵¹ PELLIOT 1949. 79.

⁵² BIHL–MOULE 1923. 111.

⁵³ DEWEESE 1994. 108.

⁵⁴ E téren is ellentmondásosak a források. Van egy 1360-as évekből származó perzsa forrás, Táríkh-i Sajkh Uvajsz 'Uvajsz sejk története', melynek szerzője, al-Ahari szerint Özbek maga ölte meg az egyik fiút, Ilbaszmist (<http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Uveysj/frametext.htm>). Ilbaszmis neve máshol Il-basar alakban fordul elő (DEWEESE 1983. 115). Róla azonban Bajbarsz azt állítja, hogy még apja, Tokta előtt meghalt valamikor 1309–1310-ben (ТИЗЕНГАУЗЕН 1884. 98*, 123).

⁵⁵ GOLUBOVICH II. 79.

⁵⁶ PELLIOT 1949. 71.

⁵⁷ RICHARD 1977. 157.; SINOR 1993. 113.

hogy Coktoganus – ami a Toktoganus hibás alakja – valóban Tokta, aki a kereszténységben a Iohannes nevet kapta.⁵⁸ Van ugyanis egy 14. századi ferences krónika, mely szerint Iohannest, a tatárok uralkodóját – akit egykor anyjával együtt a kisebb testvérek a katolikus hitre megtérítettek – halála után Szaraj közelében, a hárommérföldnyire levő Szent János kolostorba temettek el.⁵⁹ Ugyanakkor Toktáról biztosan tudni, hogy egyik felesége II. Andronikosz Palaiologosz bizánci császár (1272–1328) Mária nevű természetes lánya volt. Tehát ha magáról Toktáról nem is lehet eldönteni, keresztény volt-e vagy sem,⁶⁰ az biztos, hogy keresztények vették körül. Özbek a már említett kiváltságlevelében hivatkozik arra, hogy az elődei által adott privilégiumokat újítja meg. Mint már említettem, az adományozók egyikét Toktával szoktak azonosítani. Mindez arra utalhat, hogy Tokta jó kapcsolatban állt a keresztényekkel. Így nem kizárt, hogy Nogáj azért küldte hozzá a keresztény feleségét, aki a ferencesekkel is jó kapcsolatban állt, mert úgy vélte, hogy könnyebben megértik egymást.

A befolyásos Jajlak élete Rasid al-Dín szerint szomorú véget ért. Nogáj halála után többen – köztük Jajlak is – azt javasolták Nogáj fiának, Csekének, hogy hagyja abba az ellenségeskedést, és menjen el Toktához. (Talán ez is bizonyítja, hogy korábban jó kapcsolat volt a katun és Tokta között.) A fiúnak azonban nem tetszett az ötlet, így megölte mostohaanyját.⁶¹

Végezetül megállapításaimat a következőkben szeretném összefoglalni: a források alapján a tatárjárásig a dél-orosz steppén sikeresen térítő domonkosok kiszorulnak, ez azonban nem jelenti teljes eltűnésüket. Kis létszámban nyilvánvalóan a térségben maradtak,⁶² de a 13. század utolsó évtizedeiből, valamint a 14. század folyamán a másik kolduló rend tagjainak, a ferenceseknek tevékenykedéséről számolnak be a forrásaink, így részben nekik köszönhető az egyik legfontosabb kun nyelvemlék, a Codex Cumanicus is. A ferencesek már az 1270-es években sikereses térítésekről számolnak be, azonban nem tudják elérni (részben a magyar királyságbeli helyzet miatt)⁶³ az 1228 és 1241 között létező milkói püspökség helyreállítását. Igaz ugyan, hogy mikor a 14. század elején elért nyugatra a ferences Ioannes de Monte Corvino kínai sikereinek híre, akkor V. Kelemen pápa (1305–1314) pekingi (Hanbalik) székhellyel érsekséget hozott létre 1307-ben.⁶⁴ Ennek fennhatósága pedig 1318-ig kiterjedt az egész mongol világra.⁶⁵

⁵⁸ DEWEESE 1994. 99.

⁵⁹ GOLUBOVICH II. 170–171.; vö. Analecta Franciscana III. 456. Tokta feltételezhető családtagjainak kereszténységére l. összefoglalóan DEWEESE 1994. 98.

⁶⁰ BALANYI (1925. 83.) is úgy gondolja, hogy a gyerekkorában muszlim, majd később a mongolok ősi hitére visszatérő Tokta élete alkonyán megkeresztelkedett.

⁶¹ BLOCHET 1911. 150.; THACKSTON 1999. 365.; ТИЗЕГҮҮВЭН 1941. 72. Bármennyire is ellentmondások a források, ebben az esetben nem valószínű, hogy saját fia ölte volna meg a katunt. Erre egyik forrásunkban sincs utalás, sőt Rasid al-Dín kifejezetten mostohaanyját (بدرزن) ír.

⁶² A domonkos jelenlét egyértelmű bizonyítéka egy olyan, az 1320–1330-as évekből származó forrás (De locis Fratrum Minorum et Predicatorum in Tartaria), ami feltehetően a rend vezetésének és talán a pápának készített jelentés a ferencesek keleti tevékenységéről. Ez az észak-tartáriai 18 ferences kolostor mellett említést tesz két domonkos rendi kolostorról is, az egyik Kaffában volt, a másik pedig a Don torkolatánál levő Tanában (Azov mellett, ma Oroszország) (GOLUBOVICH II. 266–269.). A 14. század elején a kaffai domonkos kolostorban nyelviskola működött a Tatárországba újonnan érkező és téríteni szándékozó szerzetesek számára (SCHMIEDER 2005. xxvii). Ugyancsak a domonkosok jelenlétére utal, hogy az 1310-es években létrehozott kaffai püspökség élén előbb egy ferences állt, majd őt egy domonkos követte (RICHARD 1977. 157–159.).

⁶³ A püspökség helyzetének kivizsgálásával, mint már volt szó róla, a fermói püspököt, Fülöpöt bízza meg a pápa. A pápai legátus IV. (Kun) László magyar király (1272–1290) politikájának lényegét félreértve egészen mással volt elfoglalva, erre l. SZÜCS 2002². 418–429.

⁶⁴ A Ioannes de Monte Corvinnának adott pápai felhatalmazásokra l. WADDING VI. 93–96.

⁶⁵ Ekkor XXII. János pápa (1316–1334) az 1318. április 1-jei *Redemptor noster* kezdetű bullájával a keleti missziós területeket kettéosztotta a domonkosok és ferencesek között. A ferenceseknek három, a hanbaliki érsekségnek alárendelt területet adott a közel-keleti, valamint mongóliai és kínai részekben. A domonkosok pedig egy érsekséggel Szoltánijében (Soltaniyeh, Irán) – a város ekkor az Ilhanida Birodalom központja volt – megkapták az ilhanida, a Csagataida, az indiai és etiópiai területeket. A pápai bulla szövegét l. EUBEL 1897. 191–195.

A vizsgált időszakban és térségben, azaz a 13. század második felében a délorosz steppén a ferencesek legnagyobb sikerének tulajdonképpen Nogáj feleségének 1286-ra datálható megtérítését tekinthetjük. Ebben nem kis része volt a magyarországi ferenceseknek, akiknek egy kis csoportja úgy tűnik, hogy a Krímben együtt dolgozott. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Jajlak megkeresztelkedése nem történhetett férjének tudta és beleegyezése nélkül. Nagy a valószínűsége, hogy a katun keresztény hitre térése és a ferencesek támogatása mögött Nogáj politikai törekvései állnak. Ezt a kérdést egy másik tanulmányban részletesebben is szeretném vizsgálni.

BIBLIOGRÁFIA

- A tatárjárás*
 ALTANER 1924. ALTANER, Berthold: *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und der Mohammedaner- und Heidenmission des Mittelalters*. Habelschwerdt, 1924.
 AMITAI 2001. AMITAI, Reuven: Al-Nuwayrī as a historian of the Mongols. In: *The Historiography of Islamic Egypt (c. 950–1800)*. Ed. by H. KENNEDY. Leiden–Boston–Köln, 2001. 23–36.
 BALANYI 1925. BALANYI György: Adatok a ferencrendiek tatárországi missziós működésének történetéhez. *Katholikus Szemle* 39 (1925: 2) 70–84.
 BALANYI 1927. BALANYI György: A magyar ferences provincia kialakulása. *Katholikus Szemle* 41 (1927: 10) 582–595.
 BALANYI 1940. BALANYI György: *A ferences mozgalom begyökerezése magyar földön*. Budapest, 1940.
 BIHL–MOULE 1923. BIHL, Michael–MOULE, A. C.: De duabus epistolis Fratrum Minorum Tartariae Aquilonaris an. 1323. Textus duarum epistolarum Fr. Minorum Tartariae Aquilonaris an. 1323. *Archivum Franciscanum Historicum* 16. (1923) 89–112.
 BIHL–MOULE 1924. BIHL, Michael–MOULE, A. C.: Tria nova documenta de missionibus Fr. Min. Tartariae Aquilonaris annorum 1314–1322. Textus trium novorum documentorum e Tartaria Aquilonari an. 1314–1322. *Archivum Franciscanum Historicum* 17. (1924) 55–71.
 BLOCHET 1911. BLOCHET, E.: *Djami el-tévarikh. Histoire générale du monde par Fadl Allah Rashid ed-Din*. Tom. II. Éd. Par E. Blochet. Leyden–London, 1911.
 BRÁTIANU 1929. BRÁTIANU, G. I.: *Recherches sur le commerce génois dans le Mer Noire au XIII^e siècle*. Paris, 1929.
 CDH *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. IV/1. Studio et opera G. FEJÉR. Budae, 1829.
 CHABOT 1894. CHABOT, Jean Baptiste: Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident. *Revue de l'Orient latin* ser. II. 10. (1894) 566–638.
 DAWSON 1955. DAWSON, Christopher: *The Mongol mission: narratives and letters of the Franciscan missionaries in Mongolia and China in the thirteenth and fourteenth centuries*. New York, 1955.
 DEWEESE 1994. DEWEESE, A. Devin: *Islamization and native religion in the Golden Horde: Baba Tükles and conversion to Islam in historical and epic tradition*. University Park, 1994.
 EI I. *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. I. A–B. Ed. committee: H. A. R. GIBB–J. H. KRAMERS–E. LÉVI-PROVENÇAL–J. SCHACHT. Leiden, 1986 [reprint].
 EUBEL 1897. EUBEL, P.C.: Die während des 14. Jahrhunderts im Missionsgebiet der Dominikaner und Franziskaner errichteten Bisthümer. In: *Festschrift zum elfthunderjährigen Jubiläum des Deutschen Campo Santo in Rom*. Herausgegeben von Stephan Ehses. Freiburg im Breisgau, 1897. 171–195.
 GOLUBOVICH II–III. GOLUBOVICH, Girolamo: *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*. Addenda al sec. XIII, e fonti pel sec. XIV. Vol. II–III. Quaracchi-Firenze, 1913–1919.

- GUZMAN 1971. GUZMAN, G. G: Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal. *Speculum* Vol. 46. (1971: 2) 232–249.
- GYÖRFFY 1986. GYÖRFFY György: *Julianus barát és Napkelet felfedezése*. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György. Fordította Györffy György és Gy. Ruitz Izabella. Budapest, 1986.
- IORGA 1901. IORGA, Nicolae: *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. I–II. București, 1901.
- JACKSON 2005. JACKSON, Peter: *The Mongols and the West, 1221–1410*. London–New York, 2005.
- KARÁCSONYI 1923. KARÁCSONYI János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. Budapest, 1923.
- LIGETI 1981. LIGETI Lajos: Joannes Ungarus és az 1262. évi mongol követjárás. *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 32. (1981) 117–137.
- LIŠČÁK 2012. LIŠČÁK, Vladimír: Italian City-states and Catholic Missions in Mongolian World of the 13th and 14th Centuries. *Anthropologia Integra* vol. 3 no. 2 (2012) 27–36.
- MAKKAI 1936. MAKKAI László: *A milkói (kún) püspökség és népei*. Debrecen, 1936.
- MGH Epp. saec. XIII. *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selectae*. Tom. II. Berolini, 1887.
- MOORMAN 1968. MOORMAN, John: *A History of the Franciscan Order from its Origins to the year 1517*. Oxford, 1968.
- PELLIOT 1949. PELLIOT, Paul: *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or. Suivies de quelques notes turcs d'hommes et de peuples finissant en „ar”*. Paris, 1949.
- PFEIFFER 1913. PFEIFFER, Nicolas: *Die Ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242*. Zürich, 1913.
- PLP TRAPP, E.: *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*. I. Vienna, 2001.
- PACHYMERES/FAILLER 1999. Georges PACHYMÉRÈS: *Relations Historiques*. III. Livres VII–IX. Édition, traduction française et notes par. A. Failler. *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 24/3. Paris, 1999.
- DE RACHEWILTZ 1971. DE RACHEWILTZ, Igor: *Papal Envoys to the Great Khans*. Stanford, 1971.
- RICHARD 1977. RICHARD, Jean: *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XIII^e–XV^e siècles)*. Rome, 1977.
- RYAN 1988. RYAN, James D: Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia. *Journal of the Royal Asiatic Society* Vol. 8/3. (1998) 411–421.
- RYAN 2001. RYAN, James D.: Toleration denied. Armenia between east and west in the era of the Crusades. In: *Tolerance and Intolerance. Social Conflict in the Age of the Crusades*. Ed. by GERVERS, Michael – James M. POWELL, Syracuse, 2001. 55–64, 149–156.
- SCHMIEDER 2005. SCHMIEDER, Felicitas: The World of the *Codex Cumanicus*, the *Codex Cumanicus* in Its World. In: *Il Codice Cumanico e il suo mondo. Atti del Colloquio Internazionale, Venezia, 6–7 dicembre 2002*. Ed. by SCHMIEDER, F.–SCHREINER, P. Roma, 2005. xiii–xxxi.
- SIN.FRAN *Sinica franciscana. Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Vol. I. Collegit, ad fidem codicum redigit et adnotavit ANASTASIVS VAN DEN WYNGAERT. Quaracchi-Firenze, 1929.
- SINOR 1993. SINOR, Denis: Some Latin Sources on the Khanate of Uzbek. In: *Essays on Uzbek History, Culture and Language*. Eds. B. A. NAZAROV–D. SINOR. Bloomington, 1993. 110–119.
- SORANZO 1930. SORANZO, Giovanni: *Il papato, l'Europa cristiana e i tartari. Un secolo di penetrazione occidentale in Asia*. Milano, 1930.
- SPINEI 2008. SPINEI, Victor: The Cuman Bishopric – Genesis and Evolution. In: *The other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*. Ed. By. CURTA, F. with the assistance of KOVALEV, R. Leiden–Boston, 2008. 413–456
- SZÜCS 2002². SZÜCS Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Szerk. és az utószót írta ENGEL P. Budapest, 2002².

- TAKÁCS 1942. TAKÁCS Ince: Krim félszigetének és vidékének középkori kereszténysége. *Theológia* 1942/1. (különlenyomat) 1–16.
- THACKSTON 1999. *Rashiduddin Fazlullah: Jamī' u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A History of the Mongols.* Translated and Annotated by THACKSTON, W. M. Sources of Oriental languages and literatures 45./ Central Asian Sources 4. Cambridge, 1999.
- THEINER I. THEINER, Augustino: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis.* I. (1216–1352) Deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab A. THEINER. Romae, 1859.
- VÁSÁRY 2005. VÁSÁRY, István: *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1363.* Cambridge, 2005.
- VAT.ARCH. *Mittheilungen aus dem Vaticanische Archive. Eine wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der Österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts.* Hrsg. Oswald REDLICH. Band II. Wien, 1894.
- WADDING WADDING, Luca: *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum.* Editio secunda, locupletior, et accuratior opera, et studio Josephi Mariae Fonseca. III. Romae, 1732²; V–VII. Romae, 1733².
- ГРИГОРЬЕВ 1990. Григорьев А.П.: Ярлык Менгу-Тимура: Реконструкция содержания. *Историография и источниковедение истории стран Азии и Африки.* Вып. XII. 1990. 53–102.
- Ковач 2005. Ковач, С.: Экспансия западного христианства: миссия доминиканцев среди половцев (куманов). Бюллетень (Newsletter). 12 Hungaro – Russica II. История и культура Евразийской степи. 2-й Сборник статей. Российских и венгерских востоковедов. Москва: ИВ РАН, 2005. 52–73.
- ТИЗЕНГАУЗЕН 1884. ТИЗЕНГАУЗЕН, В.Г.: Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды. I. Извлечения из сочинений арабских. В. Тизенгаузена. Санктпетербург, 1884.
- ТИЗЕНГАУЗЕН 1941. ТИЗЕНГАУЗЕН, В.Г.: Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды. II. Извлечения из персидских сочинений собранные В.Г. Тизенгаузеном обработанные А.А. Ромаскевичем и С.Л. Волиным. Москва–Ленинград, 1941.

The Franciscans and Yaylak khatun

A Franciscan friar from the Crimea (father Ladizlaus custos de Gazma) wrote a letter to his brethren in 1287 in which he described the events that had happened not long ago. He reports the baptism of a certain Yaylaq (identified as a wife of Noghay) in the Crimea who had been converted to Christianity after visiting a Franciscan convent at Solkhat (Staryi Krym, Ukraine). The arrival of the ambassadors of the Khan of the Golden Horde, Telebuga and Nogay, the omnipotent lord of the western territories of the Golden Horde is another important date. They arrived in Solkhat to replace the bell in the church belfry, as it had been removed by the Muslims. One of the deputies was responsible for punishing the persons responsible for the removal. There were several religious communities in Solkhat according to the letter. The guardian informs us furthermore of the Franciscan convents in the territory of the Golden Horde.

In my paper, I analyse the historical background of the letter, I focus on the relationship between the Franciscan order and the Golden Horde, and the role of Yaylak Khatun's conversion in it.